

4. Горбачева, О. Г. Ономастическое пространство русских народных и авторских сказок : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / О. Г. Горбачева ; Брян. гос. ун-т. – Брянск, 2008. – 25 с.
5. Касько, У. К. Палескі дзівасіл: Бел. нар. прыказкі, прымаўкі, выслоўі: са скарбніцы А.К. Сержпутоўскага / У. К. Касько. – Мінск : Выш. шк., 2005. – 383 с.
6. Беларуская міфалогія : энцыклапед. слоўнік / С. Санько [і інш.]; склад. І. Клімковіч. – 2-ое выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.
7. Сержпутоўскі, А. К. Казкі і апавяданні беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1999. – 191 с.
8. Параскевіч, Г. В. Прыказкі і прымаўкі / Г. В. Параскевіч // Беларуская мова: Энцыкл. / Беларус. энцыкл.; Пад рэд. А. Я. Міхневіча; Рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1994. – С. 432–433.
9. Рогалев, А. Ф. Имя и образ: Художественная функция имён собственных в литературных произведениях и сказках / А. Ф. Рогалев. – Гомель : Барк, 2007. – 224 с.
10. Ступчык, Н. Фэстонімы Каляды і Ражаство ў перыядычным друку (на матэрыяле газеты “Звязда”) / Н. Ступчык // Мова – Літаратура – Культура : матэрыялы V Міжнароднай канферэнцыі (да 80-годдзя прафесара Л. М. Шакуна), 16–17 лістапада 2006 г. / Беларускі дзярж. ун-т. – Мінск : Права і эканоміка, 2007. – С. 347–349.
11. Шур, В. Беларускія ўласныя імёны: Беларуская антрапаніміка і тапаніміка : дапам. для настаўнікаў / В. Шур. – Мінск : Маст. літ., 1998. – 239 с.

The article deals with the usage of proper names (anthonyms, toponyms and chrononyms) as a part of paremiological units, which are written down in folklore notes by A. Serzhputovskiy. The cultural background of proper names, which have mythological, sacral, poetic “history” of usage, serves as additional means of demonstrating the motives and ideas of folklore works. Onomastic units as important source of national and cultural information characterize the traditions and rituals of Polesye Belarusians, their work experience, they reflect the system of views and beliefs, national character and their worldview; all these factors make up the content of paremiological units.

Keywords: paroemia, anthonym, toponym, chrononym, cultural background.

УДК 81'42:398.9(=161.2):140.8

О. В. Яковлева

МОВНЕ ВИРАЖЕННЯ КОРДОЦЕНТРИЗМУ В УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ І ПРИКАЗКАХ

Стаття присвячена багатозначному філософському поняттю «кордоцентризм» як світоглядній домінанті в ментальності українців, що виражається мовними засобами в паремійних текстах. Кордоцентризм як спосіб пізнання світу напряму пов'язаний з духовністю народу. У статті аналізувались прислів'я та приказки з лексемою «серце» в одній із сучасних збірок серії «Народна творчість».

Ключові слова: кордоцентризм, паремії, прислів'я, приказки, ментальність, духовність.

Для відродження духовності в сучасному світі, й у першу чергу, в гуманітарних науках, корисними вважаємо думки письменника й науковця В. Буряка, який писав про те, що в умовах інтелектуальної інтеграції народів у єдиний інформаційно-культурний простір від кожної нації вимагається особлива увага до своїх духовних витоків, бережне їх примноження та поглиблення [1, с. 3]. Отже, для духовності ХХІ ст., незважаючи на те, що на арену життя виходить homo economicus, залишається пріоритетним акцент на людських властивостях. На перший погляд, усе дуже просто. Але проблема відродження духовності набагато складніша і лежить в іншій площині, тому що сучасний

інтелект практично втратив живу езотеричну глибину, або, іншими словами, було втрачено *синтез розуму і серця* [2, с. 8–9], про який у свій час писав ще Г. Сковорода. Цей філософ є гордістю національної філософської думки. З іншого боку, як зауважив Д. Чижевський: «ні про одного філософа у світі не висловлено таких розбіжних думок», тому що «твори Сковороди справляли на декого з дослідників враження непрохідного лісу», а може, і тому, що ми до кінця не усвідомили, ким він був: курйозом чи дивом в історії українського духу [3, с. 36–44].

Особливе значення для нас у теорії Г. Сковороди має думка про те, що «супроти людського тіла – сила руху зветься “думка” або “серце”»... [4, с. 105].

Сучасні філософи мають різні думки стосовно того, хто започаткував розробку поняття «серце» в українській філософії. Однак більшість вважає, що пріоритет у цьому питанні належить Г. Сковороді, який у своїх творах звертається до поняття «серце» більше тисячі разів [5, с. 7].

Відомо, що одним із методологічних принципів сучасного мовознавства є експансіонізм, який передбачає впровадження до лінгвістики теоретичного доробку, зокрема й поняттєвого апарату з інших наук. Термін «кордоцентризм» було запозичено з філософії. Більше десятиліття у філософській україністиці триває дискусія щодо українського кордоцентризму як нашого національного вчення про серце. Автором концепта «український кордоцентризм» був Я. Гнатюк, який у 2005 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: «Український кордоцентризм: історико-філософський аналіз». Автор дослідження зауважив, що цей метафілософський термін був створений на базі понять: «серце», «філософія серця» й «кордоцентризм». Автором поняття «філософія серця» (від грецьк. «philos» – «любов», «sophia» – «мудрість», «друг сердечної мудрості») вважається Д. Чижевський, а винахідником терміна «кордоцентризм» (від латин. «cordis» – «серце», «centrum» – «центр кола»; «серце як єдність та цілісність людини») – О. Кульчицький. Посилаючись на інших науковців, Я. Гнатюк наголосив, що поняття «кордоцентризм» належить передусім до царини філософії і по-різному тлумачиться фахівцями. Наприклад, воно означає «домінанту серця, переважання почуття над логічним міркуванням, а образу – над поняттям»; або кордоцентризм – це спосіб пізнання, який «полягає в осягненні людиною навколишнього світу й самого себе не стільки мисленням («головою»), скільки «серцем» – емоціями, чуттями, здоровим глуздом». На думку В. Кременя, кордоцентризм є «розуміння дійсності не стільки мисленням («головою»), скільки «серцем» – емоціями, почуттями, внутрішнім, «душею» [5, с. 5–9].

Поняття «український кордоцентризм» Я. Гнатюк вважає складним феноменом, який неможливо визначити однозначно. Описати його сутність та особливості можна лише через низку визначень, характеристик і порівнянь. У метафілософському сенсі український кордоцентризм є національною філософією, яка в художніх образах і теоретичних поняттях виражає усвідомлення цілісності людини та розуміння нерозривної єдності людини з Богом, за межовою реальністю. Отже, це поняття є трансцендентним [5, с. 10].

Фундаторами українського кордоцентризму як національної філософії автор вважає Г. Сковороду, М. Гоголя, П. Юркевича та П. Куліша. Саме вони одними з перших в історії християнської філософії Заходу створили самобутню й оригінальну ідею першості серця перед розумом. Засновник українського кордоцентризму як національної філософії Г. Сковорода сформулював цю ідею у такому вигляді: «Голова всього в людині – людське серце», оскільки «без зерна горіх є ніщо, а людина без серця» [там само, с. 16].

Оригінальний український принцип переваги серця над розумом був заново відкритий Ч. Пірсом – одним із засновників американського прагматизму. Спираючись на досвід людства й здоровий глузд, дослідник сформулював життєву аксіому та вивів правильний метод дії: «У ставленні до найголовніших життєвих турбот людина мудра йде за своїм серцем й не довіряє своїй голові. Такий метод повинен взяти на озброєння кожен, яким би могутнім інтелектом він не володів» [цит. за Я. Гнатюком, с. 16–17].

Лінгвістичний аналіз концепту «серце» на матеріалі російської та англійської мов було зроблено М. Піменовою [6].

Відомо, що пареміологічний і фразеологічний фонди будь-якої мови – це невичерпне джерело смислів, які були й залишаються в центрі різноаспектних мовознавчих досліджень як білоруських, так і українських науковців. Ціннісні характеристики паремій вивчала О. Нічипорчик [7]; базові концепти фразеологічної картини світу білорусів описала О. Лящинська [8]; склад, семантику і походження фразеологізмів у народній духовній культурі дослідив В. Коваль [9]; лінгвофраземній аксіології у парадигмально-категорійному вимірі присвячена монографія Ж. Краснобаєвої-Чорної [10]; семантику, синтактику і прагматику українських паремій проаналізувала В. Калько [11].

Матеріалом для нашої розвідки, присвяченій мовному вираженню кордоцентризму українців, методом суцільної вибірки ми обрали прислів'я і приказки з лексемою *серце* зі збірки, упорядкованої відомим українським фольклористом М. Дмитренком [12], який розмежовує ці поняття за структурою: прислів'я складаються з двох частин; приказка ж має одночленну будову [там само, с. 4–5]. У цьому питанні ми приєднуємось до позиції, висловленої В. Калько щодо прислів'їв і приказок. Вирішуючи одну з теоретичних проблем пареміології – розмежування прислів'їв і приказок, науковиця трактує ці терміни як синоніми, об'єднуючи їх поняттям *паремія* [11, с. 90]. З іншого боку, розуміючи поняття *фразеологічна одиниця* в широкому значенні, вважаємо, що прислів'я і приказки є різновидами таких одиниць.

Отже, справедливим є твердження, що всі без виключення фразеологічні знаки мають «особливу образність, виразність, експресивність, аксіологічність, що ґрунтуються на комплексі відчуттів, почуттів, уявлень народу, інтерсеміотичних сценаріях культури певного етносу або цивілізації, адже деякі звороти є «уламками» інших текстів: міфів, пісень, казок, байок тощо» [13, с. 12].

У народних віруваннях серце уподібнюється сонцю в середині людини. Променисте сонце і палаюче серце – ці образи часто стоять поряд [14, с. 470]. У прислів'ях про природу закарбоване уявлення про зимове сонце, яке асоціюється з холодним серцем, що має негативні характеристики, а от весняне сонце символізує молодість: *У зимі сонце, як мачушине серце: світить, та не гріє. Зимове сонце, як удовине серце. Весняне сонце – як дівчини серце* [12, с. 10–11].

Особливе ставлення українців до матері відзеркалено в концепті «серце матері»: *До людей по розум, до матері по серце; У дитини заболить пальчик, а в матері – серце; Від малих дітей болить голова, а від великих – серце; Добрі діти їдять кашу, а злії – серце й душу нашу; Малі діти їдять хліб, а великі – серце* [там само, с. 102–105].

Для характеристики людини, зокрема й чоловіка, найважливішою є оцінка його серця: *Аби чоловіка розпізнати, треба його за серце взяти* [12, с. 125]. Серед частин тіла людини, про які йдеться у прислів'ях та приказках зазначеної збірки, на першому місці – *голова* (39 паремій); на другому – *око* (очі) (32 паремії); на третьому – *рука* (руки) (24 паремійних тексти); *серце* в цьому плані на четвертому місці. Ця лексема наявна у 14 пареміях, серед яких заслуговують на увагу тексти, де порівнюються серце і голова, серце і руки: *Два серця розуміються ліпше, ніж дві голови* [12, с. 135]; *Коли руки холодні, то серце гаряче* [там само, с. 137]. Очевидно, що при порівнянні українці вважають серце важливішим за будь-який інший орган людського тіла: *Серце чує, а не скаже; Що з серця походить, те й до серця доходить* [там само, с. 135].

Серце – найважливіший орган, бо воно першим реагує на всі негаразди і на гарні події в житті людини: *Вразив у саме серце; Черв'як серце точить* [12, с. 135]; *Гостре словечко коле сердечко* [там само, с. 146]; *Журба плугом по серцю оре; Виплачя, легше серцю стане* [там само, с. 216–217]; *Снав йому камінь із серця* [там само, с. 135]. Наведені приклади уяскравлюють кордоцентризм українців, який є характерною ознакою нашої ментальності.

Основна діяльність предків – землеробство, що відзеркалено і в паремійних текстах, де серце порівнюється з приправами, які люблять українці: *З перцем чи не з перцем, аби з щирим серцем. Серце з перцем, а душа з часником. Ми до них з серцем, а вони до нас з перцем* [12, с. 135].

Багата чи то бідна людина в народних віруваннях характеризується не тільки наявністю грошей, а й серця: *Хто дає серце, той дасть і гроші* [там само, с. 135]; *Багато до серця не промовиш* [там само, с. 223].

Українці завжди цінували рідний край і, незважаючи на те, що багато хто з них в різні часи вимушені були покинути свою землю, вони все життя пам'ятали про неї. Ці почуття знайшли відображення й у паремійних текстах: *Свій край, як рай, а чужа країна, як домовина; За своїм краєм серце болить* [12, с. 231].

В проаналізованій збірці прислів'їв та приказок не було паремійних текстів про кохання, хоча, як зауважує в монографії В. Калько, ядро глибинного змісту паремій породжує аналогізацію людських почуттів, зокрема любові, кохання тощо із процесами та результатами дії вогню. Авторка наводить такі приклади: *Якби ти знав, що в моту серці діється: доторкнися, то загоришся; Яка-небудь юбка, а серце горить, як сукня* [11, с. 270].

Відомо, що в «Енеїді» Вергілія кохання порівнюється з вогнем. Про це говорить цариця Карфагена, яка довгі роки зберігала вірність своєму загиблому чоловікові. Та коли вона зустріла Енея, знов відчула вогонь, який палав у неї в далекому минулому [15, с. 553].

Образ кохання, що порівнюється з вогнем у серці, закріплений в українських народних піснях: *... Як погляну я на нього, в мене серденько горить* [16, с. 314]. Частотними в таких текстах є звертання до коханого чи коханої, які своїм образом заповнюють серце: – *Ой Романе, моє серце, остав води хоть відерце* [там само, с. 300]; *Зажурилася я, що стояла сама, ожидала тебе, моє серденько* [там само, с. 318]; *Сидить голуб на дубочку, а голубка на вишині, ой скажи, скажи, серце дівчино, а що в тебе на мислі?* [16, с. 346]. Закарбований у текстах народних пісень і образ страждаючого від кохання серця як дівчини, так і парубка: *Ой на ставу, на ставочку качечка ночує, не будь мені з милим в парі, серце моє чує* [16, с. 309]; *Козак (якого полюбила дівчина – О. Я.) має жінку ще й діточок двое, а моє серденько крається надвое* [16, с. 317]; *Тяжко-важко на серденьку, як невірна світ зав'яже, тяжко-важко на серденьку, як нелюба світ зав'яже* [там само, с. 353].

В результаті проведеної розвідки, можна стверджувати, що в ментальності українців кордоцентризм є однією з найважливіших ознак. Наші предки не мали тих знань, якими володіє зараз людство. Вони були обмежені й у розповсюдженні інформації. Вжити допомагала інтуїція, що ґрунтується на умінні прислуховуватись до свого серця. Кордоцентризм як спосіб пізнання світу виражається мовними засобами у традиційній культурі нашого народу. Домінуючий з часів Аристотеля логіцизм у ментальності сучасних людей має й негативні наслідки, і тут мається на увазі, в першу чергу, проблема бездуховності світу. «Сучасність потребує, – писав С. Кримський, – духовного піднесення всього людства, тому що ХХІ століття або буде століттям духовності, або його зовсім не буде» [17, с. 6].

Кордоцентризм українців сфокусовано в мікроконцептах: *серце матері; гаряче серце; золоте серце; кам'яне серце; серце як жива істота* тощо, які потребують подальшого глибокого дослідження як на матеріалі різножанрових текстів усної народної творчості, так і на матеріалі текстів класичної та сучасної української літератури.

Список використаних джерел

1. Буряк, В. Д. Поетика інформаційно-художньої свідомості : [еволюція форм і методів вираження інформації (факту) в контексті інтелектуалізації творчої свідомості] / В. Д. Буряк. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2001. – 329 с.

2. Ключников, С. Ю. Символика и наследие «каирского отшельника» / С. Ю. Ключников // Генон Р. Символы священной науки = Simboles de la sciens sacree / Р. Генон ; [пер. с фр. Н. Тирос]. – М. : Беловодье, 2004. – С. 7–24.
3. Чижевський, Д. Філософія Г. С. Сковороди / Д. Чижевський. – Харків : Акта, 2003. – 432 с.
4. Сковорода, Г. Твори : у 2 т. / Г. Сковорода ; ред. кол.: М. Жулинський, М. Сулима, О. Прицак [та ін.]. – 2-ге вид., виправ. – К. : Обереги, 2005. – Т. 2 : Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. – 2005. – 479 с.
5. Гнатюк, Я. С. Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій : монографія / Я. С. Гнатюк. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2010. – 184 с.
6. Пименова, М. В. Концепт *сердце*: Образ. Понятіе. Символ : монографія / М. В. Пименова. – Кемерово : КемГУ, 2007. – 500 с.
7. Ничипорчик, Е. В. Отражение ценностных ориентаций в поговорках / Е. В. Ничипорчик ; М-во образования РБ, Гом. гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2015. – 358 с.
8. Ляшчынская, В. А. Базавыя канцэпты фразеалагічнай карціны свету беларусаў / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2015. – 224 с.
9. Коваль, В. И. Фразеология народной духовной культуры: состав, семантика, происхождение : монография / В. И. Коваль. – Минск : РИВШ, 2011. – 196 с.
10. Краснобаева-Чорна, Ж. В. Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір : монографія / Ж. В. Краснобаева-Чорна. – 2-е вид., випр. і доп. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 416 с.
11. Калько, В. Українські паремії: семантика, синтактика, прагматика : монографія / В. Калько. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2019. – 562 с.
12. Прислів'я та приказки / упоряд., передмова М. Дмитренка. – К. : Ред. часопису «Народознавство», 2000. – 248 с.
13. Селіванова, О. О. Нариси з української фразеології (психоконгнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія / О. О. Селіванова. – К.- Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
14. Войтович, В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович ; передмова В. Шевчука. – вид. 2-е, стер. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
15. Крылатые латинские выражения / Авт.-сост. Ю. С. Цыбульник. – М. : ООО «Издательство АСТ»; Харьков : «Фолио», 2003. – 830 с.
16. Народні пісні / записи Людмили Сфремової. – К. : Наукова думка, 2006. – 575 с.
17. Кримський, С. Б. Заклики духовності ХХІ століття : [з циклу щорічних пам'ятних лекцій ім. А. Оленської-Петришин, 2002 р.] / С. Б. Кримський. – К. : Академія, 2003. – 32 с.

The article is devoted to a multifaceted philosophical concept “Cordocentrism” as a worldview dominant in the mentality of Ukrainians, which is expressed by linguistic means in paremic texts. Cordocentrism is a way of knowing the world directly related to the spirituality of the people. The article analyzes proverbs and sayings with the word “heart” in one of the modern collections of the series “Folk Art”.

Keywords: cordocentrism, paremias, proverbs, sayings, mentality, spirituality.